

Місечко Ольга

доктор педагогічних наук,

професор кафедри методики викладання

іноземних мов і прикладної лінгвістики

Житомирського державного

університету ім. Івана Франка

**РОЛЬ ІДЕЙ Я. А. КОМЕНСЬКОГО
ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Статтю присвячено історико-педагогічному аналізу настанов Я. А. Коменського, вагомих для формування професійної ерудиції й світогляду сучасного учителя іноземної мови. Акцентовуються деякі біографічні факти, котрі ілюструють обґрунтованість цих ідей особистим досвідом видатного педагога. Наводяться дані про поширення його творів у вітчизняній викладацькій практиці. Виділяються загальнодидактичні й методичні поради вчителю стосовно викладання іноземних мов.

Ключові слова: *латинська мова; навчальні підручники; викладання мови; «Двері мов відчинені, або розсадник мов та всіх знань»; «Видимий світ в малюнках»; «Спосіб навчання»; «Велика дидактика»; «Новітній метод мов».*

Статья посвящена историко-педагогическому анализу установок Я. А. Коменского, важных для формирования профессиональной эрудиции и мировоззрения современного учителя иностранного языка. Акцентируются некоторые биографические факты, которые иллюстрируют обоснованность этих идей личным опытом выдающегося педагога. Приводятся данные о распространенности его произведений в отечественной преподавательской практике. Выделяются общедидактические и методические советы учителю касательно преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: *латинський язык; учебники; преподавание языка; «Двери языков открытые, или рассадник языков и всех знаний»; «Мир чувственных верей в картинках»; «Способ учения»; «Великая дидактика», «Новейший метод языков».*

The article presents historical-pedagogical analysis of the recommendations

of J. A. Komenský which are essential for the professional erudition and outlook of a contemporary teacher of foreign languages. Some biographic facts are stressed that illustrate how well these ideas are grounded by the personal experience of the outstanding teacher. The article gives data to show how broadly his works were used in the teaching practice at the times of the Russian empire. General didactic and methodological pieces of advice as for teaching a foreign language are singled out.

Key words: *Latin language; text-books; teaching languages; «Way of Teaching»; «Janua linguarum reserata»; «Orbis sensualium pictus»; «Opera didactica omnia»; «Metodus linguarum novissima».*

Проблема якісної і відповідної вимогам часу професійної компетентності учителя загалом і вчителя іноземної мови зокрема не втрачає своєї актуальності в силу перманентності процесів освітнього реформування, пов'язаних зі зміною суспільних освітніх цінностей і державної освітньої політики. Тим вартіснішим видається співставлення нових освітніх і професійних орієнтирів з попереднім історико-педагогічним досвідом, особливо таким, який вже визнано класичним і в якому знаходимо витoki сучасних педагогічних ідей, принципів, законів. Одним з глибоких джерел наукових ідей і практичного досвіду в галузі викладання мов, до якого звертається кожне нове покоління педагогів, незмінно виявляється спадщина Я. А. Коменського. Той факт, що, розпочавши свою педагогічну діяльність викладачем латини, Я. А. Коменський на різних етапах свого життя і наукової творчості продовжував допрацьовувати й удосконалювати свій метод її викладання й відповідні підручники, формулювати вимоги до навчання й вивчення мови, утверджує у думці, що його надбання в цій галузі потребують спеціального аналізу з позиції їх актуальності для сучасної підготовки вчителя іноземної мови.

Як простежується при огляді педагогічної періодики, виданої за радянських часів та у післярадянський період, звернення до історичних постатей видатних педагогів минулого часто ініціюється черговою ювілейною датою. Про Я. А. Коменського у цьому ракурсі важко сказати, що його спадщина стає приводом для згадування лише з хронологічних причин. Адже значна кількість висунутих ним педагогічних положень сьогодні перетворилися на аксіоми, що міцно ввійшли в щоденну педагогічну практику, зокрема: класно-урочна система організації навчання, принципи єдності виховання й навчання, природовідповідності виховання, дидактичні принципи тощо. Навіть у публікаціях понад 100-річної давності його педагогічні погляди вважалися такими, що, за висновками багатьох учених-педагогів того часу, «відзначаються надзвичайною ясністю й гармонійністю і настільки високі й оригінальні, що [...] до цих пір ще залишаються єдиними у своєму роді, оскільки все створене в педагогіці наступними вчителями є лише повторенням думок Коменського» [8, с. 26]. Проте попри спалах інтересу й високі оцінки його педагогічної творчості в другій половині XIX – на початку XX століття, у радянській державно-директивній видавничій політиці щодо

цієї постаті спостерігаємо цілі періоди замовчування. Так, за даними, зібраними українським дослідником історіографії історії педагогіки Н. Гупаном, до середини 1930-х років твори Я. Коменського у вітчизняній педагогічній літературі взагалі не висвітлювалися [2, с. 106]. За свідченням бібліографічного покажчика тематики статей провідного радянського педагогічного журналу «Советская педагогика» (1937–1991), з часу виходу першого номеру журналу (1937) й до 1943 року в ньому про Я. А. Коменського не було жодної згадки; в 1943, 1947, 1955 роках – було надруковано по 1 статті, в 1957 р. – 6, в 1960, 1964 роках – знову по 1, в 1967 р. – 4, в 1970 р. – 2, в 1971 р. – 4 й аж до 1991 р. не вийшло жодної публікації [7, с. 271]. У спеціальній літературі, що присвячена методиці і підручникам для викладання іноземних мов, ідеї видатного педагога минулого щодо навчання латинської мови висвітлюються переважно в контексті загальних оглядів історії становлення викладання іноземних мов (Грузинська 1938; Рахманов 1947; Раушенбах 1971). Поодинокими залишаються монографічні чи дисертаційні дослідження творів Коменського з метою оцінки його педагогічного доробку під іншим кутом зору й на межі ХХ і ХХІ століть, хоча загалом він залишається, напевно, одним з найбільш часто цитованих авторів.

В одній з перших публікацій радянської доби про досягнення Я. А. Коменського у теорії і практиці викладання мов (Селіханович 1936) зауважується, що його спадщина все ще мало вивчена, а «численні твори Коменського зовсім не перекладені і забуті, чекають на критичну переробку і використання в нашій радянській педагогіці» [9, с. 118]. Недостатньо проаналізованою залишається багатогранність його ідей з приводу вивчення мов, бракує глибокого висвітлення головних тенденцій його системи навчання мов. Разом з тим підручники Я. А. Коменського, побудовані відповідно до розробленої ним методики навчання латинської мови – суттєво іншої, ніж тогочасні перекладні методики, – залишалися у вжитку ще до початку ХІХ ст.

У цілій низці праць Я. А. Коменського спостерігаємо, як у єдине ціле сплітаються його міркування, що стосуються теорії пізнання і психології мислення, дидактичні ідеї щодо методу навчання мов, настанови учителям мови. Тому метою статті є історико-педагогічний аналіз конкретно-методичних настанов визначного педагога, вагомих для формування професійного світогляду сучасного вчителя іноземної мови.

Розпочинаючи аналіз ідей Я. А. Коменського про вчителя мов, зацентруємо увагу на деяких біографічних фактах, котрі ілюструють обґрунтованість цих ідей особистим досвідом їх автора. Так, викладаючи латинську мову в гімназії польського міста Лешно (1628–1641), він, услід за німецьким педагогом Вольфгангом Ратіхом, чи Ратіхієм (W. Ratich, 1571–1635), одним з перших серед європейських учених відійшов від схоластичного викладання мови на користь аналітичного методу, котрий передбачав осмислене ставлення до вивчення мовної системи за рахунок формування слухового образу латинських слів й розуміння їх значення через візуальне ознайомлення дитини з предметом чи явищем. Формулювати граматичні правила він пропонував на основі прикладів з літературних текстів, а не на

основі штучних граматичних утворень, навмисно позбавлених смислу з метою зосередження уваги на граматичних ознаках. Таким чином, замість схоластичного заучування мовних явищ відбувалося формування мовних навичок, а мовні знання набувалися завдяки аналізу того матеріалу, що вже інстинктивно засвоювався на чуттєвому рівні.

Я. А. Коменський пішов далі за свого попередника, зреалізувавши свої дидактичні погляди на викладання латинської мови у вигляді навчальних підручників. Перший його підручник під назвою «Двері мов відчинені, або розсадник мов та всіх знань» («*Janua linguarum reserata siwe seminarium linguarum et scientiarum omnium*») вийшов у 1631 році як читанка для першого року вивчення латинської мови [9, с. 104–105]. Книжка набула нечуваного успіху, про що свідчить той факт, що «протягом дуже короткого часу вона вийшла 12 європейськими мовами і знайшла широке розповсюдження не тільки в Європі, а і в Азії, і в північній Африці, особливо серед магометан арабською, тюркською, перською та іншими мовами» [9, с. 105]. Як відверто визнавав Й. Селіханович у 1936 році – в один з найскладніших в ідеологічному плані період існування радянської держави, – незабаром після виходу книги говорили, «що ніяка книжка, крім «святого письма», не була так розповсюджена у всьому світі, як цей скромний латинський підручник, що завоював дітвору в школах трьох континентів більш, ніж на 150 років» [9, с. 105].

Щоб передати усю масштабність роботи автора над своїм шляхом у вивченні мови, наведемо дані зі згадуваної вище публікації Й. Селіхановича [9, с. 105–106], які, на нашу думку, залишаються поза увагою широкого загалу. Практика першого року навчання за цим підручником, розповідається в статті, показала, що він виявився занадто складним для початківців. Тому вже в 1632 р. Я. А. Коменський випустив до нього вступну читанку під назвою «Вестибюль до дверей мов відчинених, яким дається новакам перший доступ до латинської мови», яка, ставши підручником для першого року вивчення латинської мови, виходила далі в кількох виданнях зі значними додатками і змінами. В 1650 році було надруковано нове перероблене й поширене видання «Дверей» вже для другого року навчання латинської мови з додатком лексикону та граматики. Книжка розрослася від 53 сторінок першого видання до 380 сторінок (з додатками). В 1655 р. вийшла друком третя читанка – «Зал, що подає прикраси речей і мов». Подальше доопрацювання Я. А. Коменським цієї книги вилилася в видане в 1658 р. її продовження – перший в історії навчання ілюстрований підручник «Видимий світ у малюнках, тобто змалювання і номенклатура всіх основних речей у світі і дій в житті» [«*Orbis sensualium pictus. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in wita actionum Pictura et Nomenclatura*»]. Він був одночасно і книгою для навчання рідної мови, і підручником латинської мови та усіх нових мов, на які він перекладався. А ілюстрована азбука, подана в «Передмові» до цього підручника, започаткувала нову – «звукову» – методику навчання букв за зразком звуків, які відтворюють різні істоти, наприклад: «Ворона каркає – á á á», «Дитина плаче – é é é» тощо [4, с. 12–13].

«Двері» і «Видимий світ в малюнках» друкувалися і надалі великими

тиражами, перекладалися, коментувалися, запроваджувалися в різних навчальних закладах. Не оминули вони й українські землі. Внаслідок географічної, політичної і культурної наближеності України до країн Європи, західні освітні ідеї швидко набували тут розголосу. Зокрема, у XVII ст. педагогічні рекомендації й підручники з навчання мов Я. А. Коменського почали використовувати у братських школах. Деякі з його педагогічних творів були відомі вихованцям Київської академії Єпіфанію Славинецькому, Симеону Полоцькому та іншим, котрі в другій половині XVII ст. були запрошені до Москви для заснування там славяно-латинських шкіл. Саме Київська академія сприяла проникненню ідей Я. А. Коменського в Росію [10, с. 470]. На початку XVIII ст. його мовні навчальні книги вже широко застосовувалися в так званих «різномовних» школах Москви й Петербургу. Для навчання мов директор московської різномовної школи – полонений пастор з Ляфляндії – Е. Глюк використовував свої рукописні переклади книг Я. А. Коменського «Двері мов...» та «Видимий світ у малюнках». У середині XVIII ст. завдяки навчальним проектам М. Максимовича, Г. Кониського та Т. Щербацького ці книги були введені як керівництво з викладання іноземних мов у Київській академії. У другій половині XVIII ст. дидактичні поради Коменського були використані у методичному керівництві під назвою «Спосіб навчання», створеному професорами Московського університету і надрукованим у 1771 р. російською, латинською, німецькою і французькою мовами. У цій колективній праці викладалися методика навчання іноземних мов, співзвучна етапам мовознавчого курсу Я. А. Коменського. Увесь курс навчання поділявся у ній на три ступеня: на першому ступені учні оволодівали алфавітом, вимовою, читали тексти з хрестоматії, вивчали морфологію; на другому – продовжували працювати над текстами з хрестоматії і оволодівали синтаксом; на третьому – приступали до читання оригінальної літератури й вивчення стилю [6, с. 28]. А серед рекомендованих навчальних посібників згадувалася книга «Видимий світ у малюнках».

Ідеї Я. А. Коменського щодо вкладання іноземних мов знайшли своє відображення у діяльності Комісії у справі заснування народних училищ, створеної у вересні 1782 р. за наказом імператриці Катерини II з метою проведення в Росії реформи шкільної освіти. Зокрема, до затвердженого 5 серпня 1786 р. Статуту народних училищ були докладені «Настанови головних народних училищ учителям іноземних мов», в основу яких ліг метод навчання мов, запропонований Коменським [10, с. 472]. Методичні вказівки щодо викладання, подані в додатку I до «Настанов», засвідчили увагу до навчання вимови «двогласних и сложных букв»; імітації як способу засвоєння іншомовного наголосу та вимови; читання і вивчення слів з прочитаного тексту; паралельного з читанням засвоєння граматичного матеріалу, зокрема частин мови і їх сполучень; необхідності супроводу граматичних правил прикладами з тексту; перекладів спочатку з іноземної мови на російську, а потім з російської на іноземну тощо. Ці настанови були використані у вчительській семінарії, організованій в 1786 р. на основі Петербурзького головного народного училища, в процесі підготовки вчителів для щойно заснованих головних і малих народних училищ.

На підході до викладання мови, запропонованому Я. А. Коменським, слід зупинитися окремо, тому що він одним з перших запропонував оригінальну систему навчання, побудовану на відповідності природі дитини і врахуванні характеру пізнавальних процесів. Теоретичне обґрунтування свого підходу до навчання мови він виклав, головним чином, у двох творах – «Велика дидактика» (1628–1630) та «Новітній метод мов» (1648). На їх сторінках він висловив чимало ідей щодо методів і правил навчання різних мов, способів полегшення засвоєння учнями матеріалу, досягнення міцності знань, використання зорової наочності тощо. Так, він розробив цілу низку дидактичних і методичних порад учителю стосовно викладання іноземних мов, до яких належать наступні: вивчати треба лише необхідні мови; обсяг, ступінь засвоєння мови і спосіб навчання залежать від дидактичної мети; вивчення мов має йти паралельно з вивченням речей; засвоєння невідомої мови має будуватися на основі мови, вивченої раніше; навчати слід за допомогою прикладів, правил, шляхом практичного застосування або імітації («наслідування»); після закріплення знання мови на практиці корисно порівнювати її словниковий склад і граматику з іншими вивченими мовами.

Він наголошував також на ролі врахування вчителем особистісних якостей дитини при навчанні її мови: «Душею навчання, – писав видатний педагог, – є пристосування навчання до здібностей учня» [5, с. 573].

Ним були також сформульовані правила вивчення різних мов [3, с. 399–401]:

I. Кожну мову слід вивчати окремо, одна за одною, а не разом, щоб вони не заважали одна одній: починати з рідної, потім – мову сусіднього народу, а затим – латину, грецьку та інші «наукові» мови.

II. На вивчення кожної мови слід відводити певний час, наприклад: на рідну мову можна відвести 8–10 років, потім перейти до іншої вживаної іноземної мови, на яку достатньо відвести 1 рік, вивчення латини можна завершити за 2 роки і т.д.

III. Кожну мову краще вивчати «не шляхом правил, а на практиці»: якомога більше читаючи, пишучи, наслідуючи усне і письмове мовлення.

IV. Правила повинні підтримувати і закріплювати практику. Це особливо стосується «наукових» мов.

V. Правила повинні бути граматичними, а не філософськими: достатньо простого пояснення того, що відбувається і як відбувається – детальний розгляд причин і наслідків, схожостей і відмінностей буде тільки заважати.

VI. Нормою для формулювання правил мови, яка вивчається, має бути раніше вивчена мова.

VII. Перші вправи в оволодінні мовою повинні будуватися навколо вже відомих предметів, що допоможе концентрації уваги на словах, а не на названих предметах.

VIII. Усі мови можна вивчати за одним і тим самим методом.

Я. А. Коменський чітко окреслив вимоги до вчителя як керівника навчального процесу [5, с. 532–533], коротко висловивши їх як: 1) добре знання того, чого він навчає; 2) вміння навчати інших, при цьому проявом дидактичних вмінь є терпимість до помилок учнів чи незнання і здатність це незнання ефективно долати; 3) бажання навчити того, що вчитель знає і може сам.

Загалом, з теорії навчання іноземних мов, запропонованої Я. А. Коменським, витікали системні вимоги до професійних знань і умінь, якими повинна володіти людина, що навчає дітей іноземної мови. Крім самої іноземної мови, до них належали: знання рідної мови дитини; знання відмінностей учнів «у віці й культурності», розуміння природи дитини; володіння загальними дидактичними принципами навчання, які сьогодні формулюються як наочність, природовідповідність, зв'язок з життям, послідовність, свідомість, паралельний розвиток мислення і мовлення; дотримання певної послідовності навчання різних видів мовленнєвої діяльності: спочатку розуміння мови, потім «повторення її написанням» (тобто письмова репродукція), і тільки наприкінці усне мовлення; використання певних способів (методів) «умілого» навчання мов: підготовка учнів до сприйняття матеріалу; сприяння активності учнів у навчанні; подача навчального матеріалу в неперервному потоці за допомогою зразків, посібників та наслідування; розгортання матеріалу від зразків до правил; обов'язкове виправлення помилок; постійне повторення раніше вивченого; перехід від простого, загального, близького і регулярного до більш складного, конкретного, віддаленого і нерегулярного; розвиток словника; концентричне вивчення мовного матеріалу; використання аналізу, синтезу і синкрізу (порівняння) при вивченні мов.

Проте в міру того як латинська мова виходила з ужитку як мова міжнародного спілкування й практичні вміння спілкуватися нею втрачали свою актуальність, у гімназіях Європи, в тому числі Російської імперії, натомість, посилювалися формалістські тенденції у її вивченні, пов'язані зі зміною ролі й місця латинської мови у змісті навчання. Вона перетворилася на гімнастику розуму й засіб виховання в дусі моральних чеснот епохи Відродження «абстрактним способом, шукаючи абсолютних основ на шляхах логічної дресури і формального естетизму» [9, с. 117]. За висловом сучасника тих подій, «не дивлячись на реформи, розпочаті Ратихієм й здійснені Коменським, шкільні методи викладання мов не дозволяли й думати про те, щоб бачити в них щось інше, ніж доволі поганий засіб досягнення технічного знання мови» [1, с. 65]. Відродження ідей Я. А. Коменського розпочалося у світі лише разом з розробкою так званого «натурального» методу навчання іноземних мов наприкінці ХІХ ст., коли вони відіграли важливу роль у науковому обґрунтуванні застосування наочності при вивченні мови.

Власне, на основі аналізу методу навчання мови Я. А. Коменського можна стверджувати, що саме ним вперше було окреслена сукупність наукових знань, умінь і підходів, якими має керуватися у своїй роботі вчитель

іноземної мови. І хоча не всі з його ідей витримали випробовування часом, проте періодично вони актуалізуються у світовій практиці навчання іноземних мов і тому потребують більш глибокого висвітлення й вивчення в процесі професійної освіти й самоосвіти вчителя іноземної мови як важливий елемент його професійної ерудиції й світогляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варон Е. О преподавании иностранных языков вообще и французского языка в особенности / Евгений Варон // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1874. – Ч. CLXXV. – октябрь. – С. 57–95.
2. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : «А.П.Н.», 2002. – 224 с.
3. Коменский Я. А. Великая дидактика / Ян Амос Коменский // Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. [под ред. А. И. Пескунова]. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 242–476. – (Педагогическая библиотека).
4. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Ян Амос Коменский ; под ред. Л. А. Красновского ; [перевод с чеш.]. – М. : Госучпедгиз, 1955. – 651 с.
5. Коменский Я. А. Новейший метод языков / Ян Амос Коменский // Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / [под ред. А. И. Пескунова]. – М. : Педагогика, 1982. – С. 528–597. – Т. 1. – (Педагогическая библиотека).
6. Миролубов А. А. Грамматико-переводной метод / А. А. Миролубов // Иностранные языки в школе. – М., 2002. – № 4. – С. 26–28.
7. Педагогічна наука на сторінках журналу «Советская педагогика» (1937–1991) : Бібліографічний покажчик / уклад. проф. Н. С. Побірченко. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – 324 с.
8. Петрунин С. О преподавании новых языков в средних учебных заведениях / С. Петрунин. – М., 1903. – Часть I. – 295 с.
9. Селіханович Й. Методи викладання мови і підручники Я. А. Коменського / Й. Селіханович // Комуністична освіта. – 1936. – № 6. – С. 104–118.
Чума А. Издания произведений Я. А. Коменского в России / А. Чума // Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 470–477.